

Bethlen Miklós kancellár Erdély önállóságáért tett politikai lépései az 1687–1704 között keletkezett röpiratai tükrében

Erdély történetének 1687–1704 közti időszakát a magyar történet- és jogtudomány a változások és a Habsburg politikai hatalom Erdélyben való megjelenésének időszakaként jellemzi. Ez az időszak az erdélyi államiság megtartásának, átmentésének, kisebb-nagyobb belpolitikai küzdelemmel tarkított politikai és jogi átrendeződésének színtere is egyben.

A 17. század végi és 18. század eleji Erdély alkotmánytörténetében a Bethlen Miklós közjogi tevékenysége során keletkezett politikai röpiratok és az erdélyi államiság érdekében összehívott országgyűlések sajátos színterei voltak az adott politikai időszaknak.^[1]

Bethlen Miklós államférfi mentorának, a Rene Descartes (1596–1695) filozófus tanait követő Apáczai Csere Jánosnak államelméleti, politikai- és gazdaságpolitikai elképzeléseit tartva szem előtt, az Erdélyi Fejedelemség államiságának megerősítésén és annak belpolitikai stabilitásán fáradozott. Elképzelésében egy politikai szempontból erős és virágzó erdélyi állam jövőképe formálódott meg, a megvalósítást kül- és belpolitikai koncepciók alapján tervezte. A koncepciók egyfelől az 1687–1704 között kifejtett politikai törekvésekből, különösen röpiratokból, valamint az Erdélyi fejedelemség 1711-ig tartó időszakának bel- és külpolitikai eseményeiből fejthetők fel. Tanulmányomban ezen törekvések feltárására vállalkozom.

I. MORIBUNDA TRANSYLVANIA (1687)

A *Moribunda Transylvania* röpiratot 1687-ben jelentette meg Bethlen Miklós, amelyben politikai szempontból meggyőzően hirdette Erdély és a Habsburg-ház szövetekezésének előnyeit. Ennek a röpiratnak az elkészítését és kiadását az 1687. október 27-én aláírt Balázsfalvi Egyezmény előzte meg. Az egyezmény létrejöttével gyakorlatilag az Erdélyi Fejedelemség a Habsburgok fennhatósága alá került. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) a Balázsfalvi Egyezményben elismerte a korona jogát Erdélyre. Az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnt. Lotharingiai Károly, a császári hadak generálisa és Teleki Mihály által 1687-ben aláírt Balázsfalvi Egyezmény volt az alapja az Erdélyi Fejedelemség Habsburg hatalom fennhatósága alá kerülésének.^[2] Az

[1] R. Várkonyi, 1993, 12.

[2] Duldner, 1896, 408–450.

egyezmény megkötése után egyre világosabbá vált az erdélyi politikai elit számára az a tény, hogy a fejedelemség jövője az állami függetlenségét illetően megpecsételődő, megemlítésre érdemes például, hogy I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) és a tanácsurak nem hagyhatták el Fogarast. A fejedelemségben a Habsburg udvar diktálta a feltételeket a jelenlévő nagy létszámú hadsereg révén. A katonaság kitelletési költségeit Erdély lakosságának kellett átvállalnia. E kilátástalan állapotok között fogalmazódott meg Bethlen Miklósban a *Moribunda Transylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta* (*A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábainál*) című röpirat elkészítése. E művében Bethlen azzal a jól megfogalmazott kéréssel fordult Lipót császárhoz, hogy adja ki Erdélynek a *Diplomát*. Kérvénye az Erdélyi fejedelemség államiságának jövőbeni politikai koncepcióját tartalmazta. Koncepciója alapján a császárnak orvosolnia kellene az erdélyi kormányzat problémáit és az erdélyi fejedelem jogkörét meghagyva engednie kellene, hogy a felterjesztett *Diploma* alapján Erdély a császári hatalom protektorátusa alatt saját törvényei szerint területi és egyházi autonómia alapján a bevett vallások (református, lutheránus, unitárius, római katolikus) valamint a megtúrt státuszú vallások (görögkeleti, anabaptista) szabad gyakorlásának biztosításával működjön a jövőben.

A bécsi udvarhoz felterjesztett irat nem hozta meg a várt eredményt. Bécs politikai hatalmi pozícióinak nem állt érdekében, hogy garantálja az Erdélyi Fejedelemség alkotmányát. A *Moribunda Transylvaniának* bizonyos tekintetben mégis lett pozitív hatása, mert, megalapozta Bethlen Miklós tekintélyét a bécsi udvarban, felfigyeltek Bethlen személyére, felismerték a kiváló politikust, akivel érdemes tárgyalni. Szintén e politikai iratnak köszönhetően a két erdélyi, Bethlen Miklós és Teleki Mihály politikai nézetei közeledtek egymáshoz Nyilvánvalóan az irat legnagyobb hatása, hogy az Erdélyben állomásozó Habsburg seregek katonai parancsnoka, Antonio Caraffa (1642–1693) a Bethlen írásában megfogalmazottak értelmében dolgozta ki Erdély kormányzásáról, szervezéséről szóló tervzetét. A *Moribunda Transylvania* röpiratban Bethlen meggyőzően fejtegette, hogy Erdély csak a saját törvényei és államszerkezete megtartásával békéltethető meg. Bethlen Miklós kiemelten hivatkozott az *Approbatákban*^[3] (1653) és a *Compillatákban*^[4] (1669) meghatározott vallási és világi törvényekre, amelyek fenntartották az Erdélyi Fejedelemség belső rendjét az 1653–1687 közötti időszakban. Ez az államelméleti koncepció végigkísérte Bethlen politikusi pályafutását. Hatása a később kidolgozott *Diploma Leopoldinum*^[5] 12 pontos tervzetében csúcsonyult ki. Bethlen

[3] II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megbízásából 1653-ban kiadott joggyűjtemény első példányának címe: *Ex Articulis ab Anno Millesimo Quingentesimo Quadragesimo, ad praesentem huncusque Millesimum Sexcentisimum Quinquagesimum tertium conclusis, compilatae...* [Nagyvárad], 1653. Abrahamum Kertesz Szenciensem. RMK I. 878.; RMNY III 2499. Országos Széchényi Könyvtár.

[4] I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem idején (1669) kiadott joggyűjtemény az 1653–1669 között elfogadott törvényeket tartalmazta. *Compillatae Constitutiones rerum Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. Ex articulis ab anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo quarto, ad praesentem hucusque millesimum sexcentisimum sexagesimum nonum conclusis excerptae, nunc vero ex idiomate Hungarico in Latinum transumptae.* Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Lat. 4401.

[5] Österreichische Staatsarchiv- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vortrage an den Kaiser, Karton 7. (A továbbiakban: ÖStA-HHStA-Votr. Karton 7.)

Miklós 1690. szeptember 30-án az erdélyi konferencia elé terjesztett első *Diploma Leopoldinum*^[6] változatában Erdély közjogi státuszát jelölte meg a Habsburg birodalmon belül, egy viszonylagos belső autonómiával.

II. DIPLOMA LEOPOLDINUM (1691)^[7]

Teleki Mihálynak a zernyesti csatában (1690) történt halála után Bethlen Miklós számára megnyílt a politikai síkon való kibontakozás lehetősége. Erdély politikai elitjének figyelme egyre inkább feléje fordult. A fejedelmi tanács, amelynek egy éve tagja volt, igénybe vette meglátásait és tanácsait, őt tekintették politikai vezetőjüknek. Ő volt a legképzettebb és legtehetségesebb politikus az egész fejedelemségben.^[8] A közmegebecsülés és tisztelet mellett azonban nagy volt azok tábora is, akik féltették hatalmi bázisukat, amelyeket még I. Apafi Mihály fejedelemtől (1661–1691) kaptak meg. Erdély egyetlen koncepciózus, józanul gondolkodó politikusaként felmérte, hogy ha elfogadják az 1687. évi törvényeket a Habsburg-ház örökös magyar királyságáról, akkor elvesztik Erdély másfél száz éves önálló államiságában összegzett gazdasági, társadalmi és művelődési önrendelkezését. Attól tartott, hogy a zernyesti csata utáni győzelem hatása alatt az erdélyi rendek egyértelműen csatlakoznak Thökölyhez, akinek a fejedelemsége meglátása szerint kérész életű lesz, és csak idő kérdése a Habsburgok visszatérése Erdélybe. Az újonnan bevonuló császári csapatok úgy fognak bánni Erdéllyel, mint egy fegyverrel meghódított tartománnyal. Az erdélyi viszonyokat jól tükrözte az a féltékenység és bizalmatlanság, amely vele szemben megnyilvánult. A közállapotokra és az ellenzói mentalitására vet fényt a szigorú *Instructio* kezdetű irata. A bizalmatlanság bizonyítékaul szolgált az a tény, hogy nem őt akarták követként Bécsbe küldeni. Erélyes fellépése és maga ajánlása után komoly feltételekkel bízták meg a bécsi követjárással. A kormányzótanács utasította Bethlent Erdély köz- és magánviszonyai változatlan fenntartásának kieszközlésére (diploma) és II. Apafi Mihály megválasztott fejedelemnek az országban tartására és megerősítésére.

Bethlen Miklós bécsi követségét a *Sudores et cruces* című emlékiratában és az *Ön-életírásában* örökítette meg. 1690. augusztus 31-én indult Kolozsvárról, és egyhetes utazás után, szeptember 8-án érkezett meg Bécsbe. A Ministerialkonferenz szeptember 16-án fogadta Bethlen Miklóst. Az erdélyi fejedelmi tanács követeként írásban nyújtotta be a tanács kívánalmait.^[9] Az öt pontban összefoglalt felterjesztésben a tanács kéri, hogy a császár adjon további támogatást Erdélynek és üzze ki onnan Thökölyt.^[10]

[6] Lásd *Diploma Leopoldinum*. In: *Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDXXVI. Usque ad Annum MDCCIII. Cum variis Documentis et Diplomatum*. Anno Christi MDCCX. 24–28.

[7] Bethlen Miklós politikusi pályafutásának legnagyobb eredménye a *Diploma Leopoldinum* hitlevél (1691) kieszközlése volt.

[8] Gyárfás, 1924, 81.

[9] ÖStA.-HHStA.-Vortr. Karton. 7.

[10] A nép és egyes főrendek Thököly Imréhez pártoltak. II. Apafi Mihály és a tanács urak I. Lipót hűségén maradtak. Belpolitikai súlya és jelentősége abban állt, hogy az utóbbiakból tevődött össze az erdélyi kormányzat.

II. Apafi Mihály maradjon Erdélyben, mert eltávozása esetén belpolitikai zavar és felekezeti feszültség keletkezne. A tanács garanciát vállal az ifjú fejedelem neveltetésére, és nagykorúságáig Erdély kormányzására. Tekintettel arra, hogy Thököly olyan török athnámét ígér, amelyben Erdély politikai helyzetét szabályozzák a Portához, a tanács fontosnak tartja, hogy I. Lipót is adjon ki egy diplomát Erdélynek. Csak katonai erővel nem lehet megtartani Erdélyt I. Lipót hűségén. A következő pontokban pedig hangsúlyozottan követelik a portio, a kvártély megszüntetését, a jezsuiták behozatalának megtiltását és a fejedelem donatióinak eltörlését. A követelések között jelentős helyet foglal el a katolikus püspökség visszaállítása elleni tiltakozás és II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítése. Ezek súlyos követelések az erdélyi fejedelmi tanács részéről. Végül pedig Thököly hívei birtokainak elkobzását követelik. Ez az a pont, amely a későbbiekben az alku tárgyává vált, amely a *Diploma Leopoldinum* első, 1690. októberi változatához vezetett. I. Lipót császár- király és udvara tisztelettel fogadta Bethlent, amelyet több hetes tanácskozás követett.

Bethlen bécsi tartózkodása alatt „kettős diplomáciát” folytatott. I. Lipóthoz közeli és befolyásos politikusokat próbálta megnyerni a tervezet ügyének. A császár- király válaszára várva sem tétlenkedett. Bizalmas tárgyalásokat folytatott Ajlers titkárral, Kinsky és Stratmann kancellárral. Különösen Kinsky kancellár tanúsított nagy megértést és segítőkészséget az erdélyi ügy iránt, aki beadványokkal, tervezetekkel próbált segíteni és nyomást gyakorolni az udvari körökre. A követjárás mégsem ennek, hanem Bethlen Miklós politikusi, karizmatikus egyéniségének és külföldi tekintélyének köszönhetően lett sikeres. Az ő diploma tervezete tartalmazta Erdély gazdasági, művelődési, vallási, közigazgatási, kormányzási önállóságát, Habsburg főség alatt. Az udvarban működő két politikai csoport, a Kinsky- és a Stratmann-csoport elé terjesztett 18 pontos tervezethez megnyerte az angol, a brandenburgi és a holland diplomaták támogatását,^[11] visszaemlékezéseiben központi helyet szentel annak elbeszélésére, hogy milyen módon segítettek a tárgyalásokon a protestáns államok diplomatái.^[12] Bethlen helyesen állapította meg, hogy a nyugati protestáns államoktól távol és elszigetelten fennálló 17. század végi Erdély egyedül csak az ő támogatásukra számíthat, a történelmi előzmények — a harmincéves háború (1618–1648) és a protestáns, gályarab-prédikátorok Nápolyban történő kiszabadítása (1676) — is mind azt bizonyították, hogy a Habsburg-hatalom árnyékában szükséges a holland, angol és porosz nemzetközi garancia az Erdélyi Fejedelemség államiségének megtartása érdekében.

A Kolozsvárott székelő államtanács Thököly győzelméről az udvart Keszei János által tudósította, de egyben megsürgette a fejedelem tisztségének megerősítését. Keszeinek nagyon hitelesen kiadták a választ szeptember 4-én. Ilyen zavaros időben nem tartják helyesnek megerősíteni II. Apafi Mihályt, mert kiskorúsága miatt nem alkalmas az ország vezetésére. Az udvar véleménye szerint az ifjú fejedelem helyett az ideiglenes kormány vezesse az országot. A veszedelem nem olyan nagy, mint azt vélték első látásra. Az események azonban nem az udvarnak kedveztek. Thököly Imre kalandos hadjárata 1690. augusztus 21-én győzelemmel végződött. Október 8-án a török vissza-

[11] Nagy Géza, 2008, 527.

[12] Bethlen, 1980, 820–821.

foglalta Belgrádot. A nagy riadalmat keltett hírre, hogy a császári főhadereg elpusztult, a bécsi udvar stratégiát változtatott és tárgyalóasztalhoz ült az erdélyi követtel, Bethlen Miklóssal. A bécsi kormány ekkorra már engedékenyebb lett az erdélyi politikával kapcsolatban, az erdélyi állam státuszát illetően.^[13]

A zernyesti csatavesztésnek köszönhetően (1690. augusztus 21.) Bethlennek sikerült elfogadtatnia azt a felterjesztését, amely szerint Erdélyt csak úgy tarthatják meg a törökkel szemben, ha Bécs biztosítja alkotmányát és a három nemzet autonómiáját.^[14] Az udvar belátta, hogy egy leigázott Erdély katonai erőket kötne le és vonna el a hadszíntérről. A törökkel szemben a Habzburg udvar csak egy pacifikált Erdéllyel veheti fel a harcot.^[15]

A *Diploma Leopoldinum* eredeti formája^[16] megfelelt Bethlen tervezetének és elgondolásának Erdély jövőjét és státuszát illetően. 1690. szeptember 30-án újra összeült a konferencia, melyen a Bethlen által felterjesztett *Diploma* változatát tárgyalták. (A konferencia állásfoglalásáról eddig még nem kerültek elő dokumentumok.) Az 1690. október 2-án tartott tanácskozáson kiderült, hogy a Ministerialkonferenz határozata II. Apafi Mihály fejedelemként való elismerése ellen irányult, a határozat után Bethlen Miklós négyponos javaslatot tett Strattmannak és Kinskynek: 1) A négy bevett vallásfelekezet és annak tagjai továbbra is maradjanak meg jogaikban. A katolikus felekezettűeknek Kolozsvárott és Gyulafehérvárott adjanak át templomot. 2) A magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok, nemesítések, méltóságadományozások maradjanak érvényben. 3) Akik a katolikus püspök, a jezsuiták és más szerzetesrendek javait törvényesen birtokolják, maradjanak meg ezekben. 4) A törvények, szokások és a szász municipális jog megerősítendőek. Az ülés nem hozott érdemi döntéseket Bethlen javaslataival kapcsolatban. I. Lipót az október 2-án tartott konferencia után elrendelt egy titkos tanácskozást Erdély kormányzatáról, melyen Bethlen Miklós mellett jelen voltak Kinsky, Stratmann, Waldstein, Heinrich Ernst Rüdiger von Starhemberg és Caraffa. Ezen a tanácskozáson látható eredmény volt a *Diploma Leopoldinum* tervezetének felolvasása.

A helyzet teremtette lehetőségeket és az udvarban keletkezett pánikot Bethlen nagy sikerrel aknázza ki. Úgy „fogta nyakon a szerencsét”, használta ki a kedvező alkalmat, ahogy azt Zrínyi Miklós horvát bán politikájában látta. Felismerte a történelmi pillanatnak a súlyát és azonnal cselekedett. Józan politikusi mérlegelés után egyeztetette a Habsburg udvar és az erdélyi rendek érdekeit. Az ügyes politikai játszmányak köszönhetően október 16-án kiállították a *Diplomát*, mellyel biztosítani tudta az erdélyi fejedelemség belső önállóságát, de nem sikerült megteremtenie a nemzetközi garanciát.

Bethlen Miklós bécsi követségéből visszatérve november 12-én tájékoztatta a fejedelmi tanácsot a *Diploma Leopoldinum* körüli vitákról. A fejedelmi tanácsban és a rendek körében nagy felháborodás keltett hírek miatt a rendek kijelentették, hogy

[13] Vö. Wass, 1896. 96.

[14] „Csuda dolog, hogy a declaratiot sem Carafa, sem az udvarban senki csak úgy nem hozta elé, mintha soha sem lett volna...” (Bethlen, 1980, 403.)

[15] Bethlen így ír erről az eseményről: „A diplomát megadák s engem a császár nevével, a vajdasággal holtig és úri, grófi titulussal, jószágokkal megkínálnak, de én reversálisomra nézve megvetém.” „A császár ajándékoza 200 aranyat, nyomó láncot, melyen a maga képe.” (Bethlen 1955, 2. kötet, 23.)

[16] ÖStA-HHStA-Vortr. Karton 7.

inkább kimennek hazájukból, minthogy kormányzót engedjenek behozni Erdélybe.^[17] Egy eléggé zűrzavaros időszak után Fogarason 1691. január 31-én összeült az országgyűlés és megtárgyalta a kiadott *Diplomát*.^[18] A vélemények megoszlottak a *Diplomával* kapcsolatosan. Az egyik rész csak azzal a feltétellel kívánta elfogadni, ha a bécsi udvar II. Apafi Mihályt megerősíti a fejedelemségben. A másik csoport azt javasolta, hogy a diplomát utasítsák vissza és kérjék csupán az Apafi megerősítését, egy harmadik kis csoport azt tanácsolta, hogy Apafi megerősítéséig ne a gubernátor, hanem a tanács kormányozzon. A rendek a Bécsből leküldött *Diploma Leopoldinum* hitlevelet^[19] 1691. január 31-én hosszas vita után elfogadták, és a hűségesküt letették I. Lipót császár-királynak.^[20] Küldöttséget menesztettek Bécsbe, mely májusban indult el. Tagjai között találjuk Alvintzi Péter ítélőmestert és Klochner Györgyöt. Az utasítások szerint kérniük kellett, hogy a császár erősítse meg a kormányzót II. Apafi Mihály fejedelem nagykorúsításáig és a fejedelem kapjon javadalmazást. A rendek kérik továbbá a Haller-féle diploma egyes pontjainak módosítását. A Bécsben befejezett tárgyalások után lemondott Alvintzi Péter helyébe Wass György lépett, aki szeptember 1-jén érkezett a császári székvárosba. A szeptember 4-i tárgyalások nem hoztak újabb eredményeket. A november 19-én kezdett tárgyalásokon az erdélyi követek azon szándéka, hogy a kiadott diploma néhány pontján változtassanak, eredménytelenül zárult. A császár választát Kinsky kancellár tolmácsolta december 12-én.

Az I. Lipót császár-király által ünnepélyesen megerősített diplomának (1691. december 4.) a tartalma lényeges különbségekkel jelent meg. Ez a diploma messze mögötte marad azoknak a törekvéseknek, amelyeket a rendek fogalmaztak meg és terjesztettek fel Bécsbe. Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi történetíró sorai hű képet rajzolnak a diploma kiállításának körülményeiről és annak jelentőségéről: „Bizony gyönyörűség diploma vala s nagy boldogságban és békességben élhattünk volna mellette, de a három natiok között sok controversia, a négy religiok között való sok competencia szolgáltatata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiojára. Addig kezdék, ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában s magok kívánák, sollicitállák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák, hogy Apafi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kifordíták s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének.”^[21]

Ilyen lényeges különbségek voltak: 1) Az ifjabb Apafi Mihály megerősítését megkezdte Bécsben, kiskorúságára hivatkozva. 2) Nem fogadták el Bethlennek azt a proposícióját sem, hogy a diplomát a protestáns hatalmak garantálják. 3) Kevésbé jelentős, inkább stiláris módosítást is tettek: Bethlen Miklós azt javasolta, hogy a 12 tagú tanácsban „legfeljebb” 3 katolikus legyen, a császáriak e helyett a „legalább” kifejezéssel éltek.

A *Diploma Leopoldinum* Erdély helyét a Habsburg birodalmon belül jelölte ki. A fejedelemségnek nem függetlenséget, hanem egy belső önállóságot biztosított, Erdély helyét

[17] Bádeni Lajos 1690. november 14-én *saját kezűleg* írt jelentése szerint. Vö. ÖStA-HHStA-Vortr. Karton 7.

[18] Wass, 1896, 116.; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 1898, XX. 67.

[19] Cserei, 1983, 245–246.

[20] Kővári, 1859, 5. kötet, 217.

[21] Vö. Cserei, 1983, 78.

sokkal kedvezőbben és világosabban határozta meg, mint Magyarországot az 1687-es pozsonyi országgyűlési törvények alapján. Megerősítette Erdély jogrendjét, kivéve az 1687-es pozsonyi országgyűlésen eltörölt záradékot a *Tripartitumból* (3. pontja) és a régi királyok és fejedelmek alkotmányait, tizedadományait, kiváltságleveleit, még ha azok régen a katolikus egyházhoz tartoztak is. (2. pont). A diploma 2. pontjának jelentősége abban állt, hogy az erdélyi protestáns iskolák és lelkészek jövedelmeiket, nagyobb részt a tizedekből és tizednegyedekből befolyt összegekből kapták. Az 1. pont alapján volt a Diplomának egy nagyon fontos valláspolitikai jelentősége, amely rávilágít arra, hogy Erdély legfontosabb történeti specifikuma a 17. század végén a vallási berendezkedés. A *Diploma Leopoldinum* ígéretet tett arra, hogy a bevett vallások rendszerébe semmilyen újítás nem fog hozatni. A templomok, a lelkészek, és az iskolák jogi állapota érintetlen marad továbbra is. Nem lesz más papság vagy egyházi személyek behozatala.^[22] A katolikusok megbékítésére elrendelte, hogy új templomot építhetnek Kolozsvárott az imaházuk helyére. Gyulafehérváron megújíthatják a hajdan Báthori Kristóf által építtetett, romos állapotban lévő templomot, és ugyanazon szabadsággal gyakorolhatják vallásukat és építhetik templomaikat, mint a többi bevett vallás hívei. Ez a rendelkezés elvileg elhárított minden akadályt a katolikusok vallásegyenlősége elől. Ez a diploma fenntartotta Erdély alkotmányát és több mint 150 éven át ez volt annak jogi alapja. Bethlen Miklós minden sikere ellenére azonban egy dologban tévedett. Elállt attól az eredeti, merev ellenállásba ütköző tervétől, amely szerint a megállapodás a Habsburg udvar és az erdélyi rendek között angol és holland közvetítéssel jött volna létre, így nem sikerült megteremtenie a nemzetközi garanciát.

Kiváló politikusi adottságai ellenére az alakuló Erdélyi Guberniumban csak a kancellári tisztségre érdemesítették az 1691. február 5-én Fogarasban tartott országgyűlésen. Bethlen Miklóst 1692. április 9-én iktatták be hivatalába, amelyet tizenkét évig viselt. Egy olyan időszakban lett kancellár, amelyben a megerősödő bécsi udvar az erdélyi kormányzat meggyengítését tűzte ki célul. Fokozatosan vonták meg a Gubernium hatásköreit. A belügyek jelentős részét a bécsi udvari kancellária vette át, a hadügyet a Habsburg birodalmi generális hatáskörébe vonták. Megszüntették az országos tábornokságot és a kincstári ügyek csak névlegesen maradtak az erdélyi kincstárnok kezén. A Gubernium tagjai közé választották Bánffy György gubernátort, Bethlen Miklós kancellárt, Haller János kincstárnokot, a későbbiekben Apor Istvánt, Bethlen Gergely országos tábornokot, Bethlen Elek országos elnököt, Naláczai István, Gyulafi László, Sárosi János, Keresztesi Sámuel, Nagy Pál, Alvinczy Péter ítélőmester, Apor István, Toroczkai Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély és Conrad Sámuel tanácsosokat.

A kancellári tisztségre való megválasztásában döntő tényező volt a politikai hatalmi harc és féltékenység a Teleki Mihály vezette politikai kör részéről, s mégis Bethlennek e tisztségre emelkedésével nyílt meg az erdélyi politikai színtéren való szerepvállalás lehetősége. A gubernátori tisztségre megválasztott Bánffy György helyett ő hozta meg a

[22] A vallások szabad gyakorlatával azonban a protestáns vallások közül a református vallás elveszítette államvallási, uralkodói jellegét. A szabad vallásgyakorlat elviekben biztosította volna az anyanyelvi műveltséget és iskolázást — a magyar mellett — a más anyanyelvűeknek is.

fontos döntéseket és nagy hatást gyakorolt az erdélyi bel- és külpolitikai fejleményekre és az új rendszer kialakulására.

Az országgyűlés a *Diploma Leopoldinum* elfogadása után követséget menesztett Bécsbe a *Diploma* megerősítésére és a tartalmi változtatások elfogadtatására. A követség tagjai közé választott Alvinczy Péter, Bethlen Gergely és Gyulafy László mindent elkövettek az erdélyi politikai érdekek megvédéséért. A katolikusok vallási sérelmeit figyelembe véve I. Lipót magyar király a *Diploma* 1., 2., és 3. cikkelyéhez csatolt záradékban fejtette ki álláspontját: „De mivel magok a rendek mind a vallásra, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve egymás között egyet nem értenek, s a római katolikusok a fentebbi 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmezettnek tartják, a szászok pedig régi kiváltságait s azok használatának biztosítását kérték a 3. cikkelyben jobban oltalmaztatni kérik: magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket barátságos kiegyenlítéssel és egyezkedéssel, cs. kir. helybenhagyásunk mellett elintézni törekedjenek...”^[23] A tartalmi változtatás és a *Diploma* 1691. december 4-én, ünnepélyes formában történő kiadása után az erdélyi követség visszatért Erdélybe.

A tárgyalásokat követően I. Lipót 1692. március 15-én Nagyszebenbe országgyűlést hívott egybe.^[24] Az ekkor tartott tárgyalásokon napirendre tűzték a katolikusok vallásügyi sérelmeinek megvitatását.^[25] A disputa a Haller János által benyújtott 6 pontos irat nyomán bontakozott ki. A katolikusok fogalmazványukban a következőket kérték: „1. Nekik is püspökjük lehessen éppen úgy, mint a többi bevett és be nem vett valláson levőknek szokott lenni. 2. Alsóbb és felsőbb iskolákat éppen oly szabadon tarthassanak, mint a többi vallásbeliek. 3. A római anyaszentegyházban levő személyeknek hasonló szabadságuk és jövedelmük legyen mint a többi vallásbelieknek. 4. Mind az egyházi mind a világi személyeknek egyenlő szabadságuk legyen, számuk meghatározása és személyválogatás nélkül mindenféle tisztekben. 5. A városokban és egyéb helyeken, hol több templom található, ezek egyenlően osztassanak el, vagy az egyik adassék vissza a róm. katolikusoknak, ahol pedig nincs, szabad legyen építeni. 6. Minden rendbeli szervezeteknek, melyek az előtt Erdélyben léteztek, ha kívánják szabad legyen bejönniük.”^[26]

Az erdélyi vallásügyi kérdések tárgyalásain a „protestáns rendeket” Bethlen Miklós, Bethlen Elek, Keresztesi Sámuel guberniumi tanácsosok és Alvinczy Péter ítélmester képviselte. Az április 24-ig tartó vallásügyi vitákban megegyezés született a három vallás képviselői között. A Bethlen Miklós otthonában tartott harmadik konferencián megkötött szerződés szövegét Bethlen Miklós és Kemény János fogalmazták meg.^[27] A szerződés értelmében a katolikusok elfogadták a protestánsoknak a püspöki tiszt vikáriussal való betöltéséről szóló javaslatát. A szerzetesrendek (jezsuiták) Erdélybe történő bejövetele ügyében azonban a felek fenntartották ellentétes álláspontjukat.^[28] A kolozsvári templomkérdés kapcsán pedig a protestáns rendek Bethlen Miklós kancellár javaslatára felajánlották a katolikusok részére az óvári egykori domonkos

[23] Szász, 1833, 122.

[24] Cserei, 1983, 227–228.

[25] Zsilinszky, 1897, 33.

[26] Szász, 1833, 165.

[27] Zsilinszky, 1897, 4. kötet, 58–65.

[28] Trócsányi, 1976, 145.; Trócsányi, 1980, 220.; Illyés, 1930, 150.

templomot és a kolozsmonostori uradalmat. A protestáns és katolikus rendek közötti szerződést Szebenben 1692. április 22-én fogadta el az országgyűlés. A négy erdélyi bevett vallás és a három erdélyi nemzet képviselője — Haller János (római katolikus), Bethlen Miklós (református), Frank Bálint (evangélikus), Sárosy János (unitárius) — aláírásukkal hitelesítették az okiratot. A szerződés aláírása után a katolikusok nem tartották be a megállapodást, ezért a tárgyalások megakadtak. A kialakult politikai helyzet miatt az uralkodó elé kellett terjeszteni az ügyet. A feladat végrehajtására és megoldására Alvinczy Péter ítélőmester júliusi 21-i követjárása alkalmával került sor. Ez ügyben tárgyalásokat folytatott Kinsky kancellárral és Strattmann udvari kancellárral: „A magyar nagy rendeket is, u.m: Palatinus, Battyani, Zitsi, Judex Curiae ha ott leszen, ugy az pap urakat, levelünk mellett illendő becsülettel köszöntse, és hogy ehez az hazához mint magok vérekhez való szeretetöket fentartsák, kérje, de in meritoribus negotiis ne fárossza, sőt ha magokat ingerálni akarnák is, kivált oly formában, hogy Erdélynek vagy az Palatinustól vagy Judicatus Curiae, vagy magyar Cancellartól legyen függése... azt igen tartóztassa, és teljes tehetségével megelőzze, megjelentvén in tali casu, azoknak az Méltóságos embereknek, hogy azt semmi idegenségnek ne véljék, ne vegyék, mert látja isten, nec nationis nec personarum nec religionis odiumforog fen benne, hanem más politika indispensabilis ratio statussa. Erdélynek nem admittálja azt a dependentiát.”^[29]

Az Erdélyi Gubernium^[30] 1692-ben történt létrehozása után Bethlen Miklós kancellár újra bizonyította politikai tisztánlátását, amelynek köszönhetően a bécsi udvar szándékát akadályozta meg és leplezte le. A bécsi udvar terve ugyanis az volt, hogy a Főkancelláriai Hivatal Bécsben székeljen és a hivatalt az Erdélyben székelő alkancellár képviselje. Bethlen félelme nem volt indokolatlan, a császári udvar rejtett szándéka az volt, hogy a fejedelemségből még megmaradt intézmények, tisztségek mozgásterének korlátozásával és szigorú ellenőrzésével fokozatosan életképtelenné tegye azokat. A bécsi politikai, hatalmi körök a katolikus egyház vezetőivel együttműködve, az erdélyi protestáns egyházak, és a fejedelemség világi fórumainak katolizálására és hatalmi pozícióiknak meggyengítésére törekedtek. A fejedelmi tisztnek, mint jogi státuszuk megszüntetésével, majd a fejedelemség fő tisztségviselői vallási összetételének megváltoztatásával indították el rekatolizációs törekvéseiket. Bethlen Miklós helyesen ítélte. Bécsnek az ő felrendelésével az volt a célja, hogy „az egész igazgatásnak ereje oda vonódjék” és jól ellenőrizhetővé váljon a bécsi udvar számára. Az ő politikai, államférfiúi nagysága mégsem ez volt csupán. Hajlandó volt lemondani kancellári tisztségéről és a saját egyéni érvényesüléséről, ha az Erdélyi Fejedelemség intézményei és a protestáns egyházi érdekek azt kívánták: „Ezen időben kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vicecancellarius etc. Én mondám a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugalmas lenne nékem, de ke-

[29] Szász, 1833, 254.

[30] Az Erdélyi Gubernium más néven Erdélyi Főkormányzók (Gubernium Transsylvanicum) I. Lipót magyar király által létrehozott központi igazgatási szerv volt. A Magyar Királyságtól elkülönítve működött.

gyelmekeknek guberniumul és országul nem leszen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik és a gubernium apránként árnyékká, válik...”^[31]

Bécsben felállították az Erdélyi Udvari Alkancellárságot. Az 1692-ben tartott marosvásárhelyi országgyűlés a jelenlévő rendek többségével elfogadta az udvar döntését: „úgy a lelki, mint a világi szabadság, a jelen és a jövő nemzedék üdve, valamint a közbéke és a nyugalom egyiránt tanácsolják, miszerint ő felsége mellé a nemesség kitűnőségeiből vagy a bírói karból egy referendárius, s ehhez a három nemzetből választott tanácsosok és egy titkár adassanak.”^[32]

Az 1692-ben hozott marosvásárhelyi határozatok nem találtak meghallgatásra, ezért 1694-ben a kolozsvári országgyűlésen ismét napirendre került az alkancellárság ügye. Az országgyűlésen a három nemzet egyezsége alapján a következő határozatok születtek: 1) csak egy alkancellár legyen választva Bécsbe; 2) Az alkancellár Bécsből visszatérve csak a jegyzői címet használhatja; 3) az alkancellár munkájának megkönnyítése végett három tisztességes személyt válasszanak. E választott személyek a négy bevett vallást és a három nemzetet képviseljék. Az alkancellár e három személlyel minden fontosabb hazai, egyházi és politikai kérdésben döntsön. A felterjesztésnek ezt a pontját az Udvar nem fogadta el a katolikusok ellenállása miatt. Végül kisebb kiigazításokkal I. Lipót magyar király 1694. december 4-én Bécsben kelt határozatával elfogadta azt.

Az 1695-ben és 1697-ben tartott kolozsvári országgyűléseken valamint az 1695. és 1698. évi bécsi követjárások^[33] alkalmával a katolikus és protestáns felek között zajlott vitákban oroslánrészt vállalt Bethlen Miklós kancellár. Bánffy György gubernátorral és Apor István kincstartóval együtt az Erdélyi Kancellária működésének megvizsgálásában vettek részt. Feladatuk közé tartozott az *Alvincziana Resolutioban* megfogalmazott határozatok szabályszerű alkalmazása az Erdélyi Kancellária működésével kapcsolatban. A *Diploma Leopoldinum* kiegészítéseképpen 1693. május 14-én még egy császári okiratot adtak ki. (Ez köztudottan Alvinczy Péternek, az erdélyi rendek utasításokkal ellátott követének előterjesztéseire szóló válasz volt, ezért azt *Alvincziana Resolutiónak* szokták nevezni.) A *Diplomában* meghatározták azt, hogy sem a császári s királyi méltóság, sem a közjó meg nem engedheti, hogy a diplomában változtatás történjék. Továbbá, hogy a székelyeket háborúban nem viszik ki a haza határain, hacsak azt a haza védelmének szüksége nem parancsolja; hogy a kormány székhelye Gyulafehérvár legyen és hogy az Erdélyi Udvari Kancellária a magyarországitól külön választassék.

A vizsgálat alapján Bethlen Miklós kancellár javasolta, hogy Kinsky birodalmi kancellár támogatásával az erdélyi memorialisokat^[34] közvetlenül az Erdélyi Udvari Kancelláriába küldjék le. A nemesi rangok odaítélésénél kötelezővé kell tenni a Gubernium ajánlását. Az ágens-kérdésben pedig megállapította, hogy mindenki a lehetőségekhez mérten intézze ügyeit. A Kancellária csak a saját feladatait végezze. Az általa frappánsan megfogalmazott gondolatok igen találóan szólnak az országgyűlések állapotáról: „A diploma és approbata szerint törvényes gyűléseknek és octavialis terminusoknak esztendőnkint kell vala lenni: mind is két-három terminus volt... országgyű-

[31] Gyárfás, 1927, 55.

[32] Zsilinszky, 1897, 4. kötet, 86.

[33] Törzsgyűjtemény. (EML/AKTL/KvNÁL), 1695. nov. 10.; Wesselényi, 1983, 22.

[34] Az Udvarnak az Erdélyi Guberniummal kapcsolatos határozatai.

lések sok és hosszasak — tudok 14 hétig tartót is egyet, de igen vékonyan volt csak híre pora is a törvénynek, hanem a gyűlések substantiája állott ezekben: conjuratio catholici status Apor uramnál, a szász natioé Szász Jánosnál. (...) Ezek miatt tették volt a statusok mind a három natio 1698, mikor hárman mi Bécsben voltunk, melynek summája volt: a gubernium fogyatkozásai és a czélja volt: azoknak megigazítása.”^[35]

Kinsky birodalmi kancellár kezdeményezésére 1698. április 3-án konferenciát tartottak Bécsben, melyen Erdély három legfontosabb közjogi méltósága vett részt, köztük Bethlen Miklós kancellár. Az ott elhangzott kérdések kapcsán az Erdélyi Kancelláriai Hivatal levéltárának létrehozásáról, a királyi könyvek vezetéséről, az erdélyi főtisztviselők és a törvényhatósági főtisztek kinevezéséről esett szó. Az érdemi kérdésekben azonban nem hoztak döntéseket. Az erre vonatkozó kérdésekben Trócsányi Zsolt frappánsan állapította meg: „lehet, hogy ezek felvetésének hiábavalóságáról három erdélyi főtiszt Kinskyvel folytatott félhivatalos megbeszélésén győződött meg”.^[36] Az Udvari Kancellária ügyében folytatott tárgyalásokon csak részeredmények születtek. A Kinskyvel folytatott tárgyalások után alig egy évvel Bethlen Miklós így vélekedett: „Most válik el a Felsőudvarban, hogy ha ez a mi Cancelláriánk ugyan Cancellária léssen-é avagy Semi-Cancellaria, id est sub Cautela quasi et praesidio Conferentiarum, a’ mint a’ Szegény idvezült jó Urunk Khinski Uram idejében volt.”^[37]

Az 1699. évi Karlócai Béke megkötése után I. Lipót 1699. szeptember egy nagyon fontos határozatot adott ki, a *Katolikus pótdiplomát*, amely az addigi vallásügyi tárgyalások és egyeztetések eredményeit sodorta veszélybe.^[38] A *Diploma* második pontja kihangsúlyozta, hogy a hivatalokra felterjesztendő három jelöltek egyikének mindig katolikusnak kell lennie. Az Erdélyi Gubernium hevesen tiltakozott a határozat ellen. Küldöttséget menesztett a bécsi udvarba, a határozat 2. pontjának újraértelmezését kérve az uralkodótól. Az 1701. január 21-én és február 2-án kelt királyi leiratban az udvar sérelmezte, hogy az 1699-ben fogalmazott rendeleteit nem hajtotta végre a Gubernium. Az erdélyi rendek nevében a Gubernium 1701. március 12-én küldöttség révén válaszolt a királyi leiratnak, melynek vezetője és egyben szószólója Bethlen Miklós kancellár volt. Bécsből való visszatérésük után az udvar 1701. április 6-án újabb rendeleteket küldött: 1. „...a vallás ügyében kiadott királyi rendeletek szigorúan és kötelességszerűen pontosan végrehajtassanak, s erre az erdélyi kancelláriának kiváló gondja legyen. 2. ...a róm. katolikus püspök a szükséges subsistentiával és lakással elláttassék. 3. ...a róm. kath. Protonotariusnak, Henter Ferencznek is adassék pecsét, mire nézve éppen úgy, mint a püspök ügyében is külön rendelet ment az udvari kamarához. 4. ...a kancellária a guberniumban megüresedett két helyre a kir. diplomával megegyező jelölést tegyen. 5. ...az igazság ügy Erdélyben mint a kancelláriában mindenkinek gyorsan kiszolgáltassék stb. szóval a kancellária ismételten engedelmességre intetik.”^[39]

Az udvar nem fogadta el a Guberniumnak a királyi rendeletekre írt válaszát. A Bécsbe induló küldöttséget nem engedélyezte. A rendek 1702. július 20-án Gyulafehérváron

[35] Bethlen, 1955, 1. kötet, 191.

[36] Trócsányi, 1980, 238.

[37] Magyar Országos Levéltár – Erdélyi Udvari Kancellária Levéltár: Acta Generalia. 1698: 56.

[38] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 1898, XXI. 419.

[39] Zsilinszky, 1897, 4. kötet, 100.

tartott országgyűlésén a *Diploma Leopoldinum* (1691) és az *Alvincziana Resolutio* (1693) tükrében megfogalmazták álláspontjukat az egy évvel korábban küldött rendeletekkel szemben. Ezt nyújtotta át a Bethlen Miklós vezette küldöttség 1702 nyarán Rabutinnak, Seeaunak, Bécsben pedig a minisztereknek.^[40] Bécsi tartózkodása idején Bethlen Miklós találkozott William Paget konstantinápolyi angol követtel és nagy valószínűséggel Vay Ádámmal, II. Rákóczi Ferencz bizalmi emberével, a Rákóczi-féle szervezkedés egyik szervezőjével és komoly tárgyalásokat folytatott az erdélyi politikai helyzetről.^[41]

III. COLUMBA NOE (1704)^[42]

Az 1703-ban kirobbant szabadságharc, az erdélyi kilátástalan politikai állapotok, a William Paget angol követtel való tárgyalások és Rabutin erdélyi főparancsnok áskálódásai Bethlen Miklós politikai karrierjének végét okozták, amely az 1704-ben megírt *Columba Noe* leleplező politikai röpirat megjelenésében és Bethlen Miklós kancellár börtönbe zárásában csúcsozott ki.

Bethlen Miklós, számolva Erdély különválásával, egy politikai tervezetet készített *Columba Noe*^[43] címmel, melyben Erdély államiságának megtartását, az ország belső békéjének helyreállítását és a szomszédos országokkal való politikai egyensúly létrehozását hirdette meg.^[44] Az Erdélyben uralkodó politikai állapotok a *Diploma Leopoldinum* kiadása óta nagyon megváltoztak. Rabutin generális és az ő politikai nézetét pártolók a bécsi udvarban azon fáradoztak, hogy minden alkotmányos keretet megszüntessenek. A *Diploma* által biztosított erdélyi alkotmány veszélyben volt. II. Apafi Mihály fejedelem Bécsben tartózkodott, császári engedély nélkül nem hagyhatta el a várost. Az Erdélyi Guberniumot minden ráruházott kormányzási és igazgatási hatáskörétől megfosztották. Rabutin generálissal a Guberniumnak lehetetlen volt őszintén együttműködni, mert nem helyeselheték balfogásait és erőszakoskodásait. Egységes álláspont kifejtésére sem kerülhetett sor, mert a guberniumi tagok között is akadt olyan, aki titokban értesítette Rabutint minden tanácskozásról. Polgárháborús állapotok voltak, az országot pedig portyázó hadak dúlták és fosztogatták.^[45] A Gubernium tagjai meg-

[40] *Ad Responsum Dominorum Fratrum Catholicorum sub dato 5-ta Julii in Gyalu scriptum, sed 20-a Julii Albae per Illustr. Dominum Baronem Steph. Haller praesentatum, Responsio Reformatae Religionis Anno 1702. die 22 Julii.* Kéler-féle gyűjt.

[41] R. Várkonyi, 1999, 14.

[42] A kérdésről részletesebben: Albert, 2012a, 2012b.

[43] A mű teljes címe: *Olajágat viselő Noe Galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyulladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békeség megszerzésére készítettett korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy - Brittanía királynéjának és a több keresztény királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatattatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betűivel a kigyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.* – A röpiratnak eredetije Bécsben a Haus-, Hof und Staatsarchivban található, Hungarica Specialia Fasc. 365. jelzet alatt. 56r–65v. A röpirat több másolata a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található. Jelzete: Mss. 619. Magyar fordítását Gyárfás Elemér készítette el 1926-ban. (Gyárfás, 1926)

[44] R. Várkonyi, 1993, 12.; Bethlen, 1979, 283–284.; Tóth, 2007, 11–21.

[45] R. Várkonyi, 1984, 409.; R. Várkonyi, 1984, 409.

osztottak voltak minden kérdésben, az intrikák és fondorlatok a politikai élet részeivé váltak. A szultánt a karlócai béke (1699) kötelezte a béke fenntartására.^[46] A császár hadait lekötötte a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) kitörése.

Ebben a politikailag és társadalmilag ingatag erdélyi helyzetben két fontos tényező készítette Bethlen Miklós kancellárt a *Columba Noe* megírására: 1702-ben utolsó diplomáciai útján elkészített *Penetralia* című politikai tervezetével kísérletet tett arra, hogy Erdély közjogi viszonyainak újratárgyalását és újrarendezését napirendre tűzzék.^[47] Tapasztalatai alapján nem tartotta szerencsésnek Erdély katonai kormányzását és igazgatását. Erdélynek a jövőre nézve egy korrupciómentes, katonai és polgári kormányzatot javasolt. Próbálkozása azonban nem járt sikerrel. A másik fontos tényező az 1704. évi erdélyi pusztítások legtragikusabb eseménye, a Nagyenyedi Református Kollégium felgyújtása és kifosztása volt, amely mélyen érintette Bethlen Miklóst, mint a református kollégium főgondnokát.

A tervezetet több kísérő levéllel együtt Pánó István görög kereskedőnek adta át, Pánó azonban Rabutinnak adta az iratcsomót. Wesselényi István *Naplója* említést tett egy, a császárhoz intézett állítólagos jelentésről, amelyben Bethlen beszámolt a Rabutin vezette kegyetlen hadjáratokról. E tervezet szolgáltatta az indokot a Bethlen Miklóssal való végleges leszámolásra.^[48]

Bethlen Miklós a röpiratban Erdély államiségát és alkotmányosságát a fejedelem kori hagyományok megtartásával, de részben a belső viszonyok egyensúlyba hozásával képzelte el. Műve államelméleti koncepciójával értékes politikai alkotás a nemzetközi jog tükrében. Az előbb említett címével is kifejezi azt a tényt, hogy az erdélyi állam helyzetét az új európai hatalmi viszonyok összefüggésében próbálja újrafogalmazni. Úgy látja, hogy Erdély belső kormányzatát is az országnak az európai hatalmi viszonyok között betöltött szerepére építve lehet megtartani.^[49] Mély politikai meggyőződéséből fakadóan hirdette, hogy Erdély az adott európai térségben hatalmi egyensúly tényezője lehet egy jól átgondolt megszervezett állami apparátussal és diplomáciai képviselőkkel.

Bethlen Miklós kancellár utolsó politikai röpiratával, egy új politikai tervezetet és „megoldásokat” kínált Erdélynek. A 18. századi európai államok közötti helyét és betöltendő szerepét próbálta meg kijelölni, „annak az európai politikai rendnek a tekintetbe vételével, amelynek megteremtéséért és biztosításáért jött létre az angol-holland-porosz-osztrák szövetség”.^[50]

A *Columba Noe* röpirat Bethlen Miklós politikai hitvallása a grotiusi tanítások tükrében. Szellemi mestere, Grotius nyomdokán haladva az erkölcsi és jogi elvek alapján tervezte a nemzetközi jogban biztosított „bel- és külpolitika békésebb és szabályozottabb rendszerét megalkotni”.^[51] Politikai pályája alakulásának köszönhetően

[46] Acsády, 1899, 48.

[47] Bethlen, 1987, 927–931.

[48] „...amint hallottam, hogy megírta volna ugyan Bethlen Miklós úr, hogy a generál miképpen égetteti, s pusztíttatja az országot, ezek és több uraknak lévén már kezekben Panónak sok levelei...” Wesselényi István Bethlen Miklósról vonatkozó feljegyzéseit kiadta P. Szathmáry, 1891, 1–60.

[49] R. Várkonyi, 1984, 409.

[50] Juhász, 1945, 121.

[51] Bayer, 2005, 119.

a „konfesszionális alapú konfliktusok, sőt háborúk, amelyek közül sokat megért, arra indították, hogy megpróbáljon a konfliktusok megegyezéssel megoldására legalább egy minimális konszenzuális alapot találni...”^[52] A *Columba Noe* elkészítése és nyilvánosságra hozatala a szerző politikusi karrierjének végét eredményezte.

Bethlen Miklós kancellár diplomáciai tevékenységének köszönhetően megmaradt Erdély belső autonómiája, alkotmánya, régi közjogának rendszere és az erdélyi bevett vallások közötti egyensúly. A Habsburg hatalom minden politikai törekvése ellenére sem tudta elérni Erdély államiségének és alkotmányosságának teljes megszüntetését.

Erdély 17. századvégi és 18. század eleji történetének egy változásokkal teljes fejezete volt Bethlen Miklós politikai erőfeszítései a Habsburg hatalmi berendezkedés kezdetén. A 17. század végi Erdélyben munkálkodó gróf Bethlen Miklós szemben állt a Habsburg uralom politikai törekvéseivel. Politikájában látszólag kész volt kompromisszumot kötni a terjeszkedő Habsburg hatalommal, amíg a fejedelemség államisége nem volt veszélyben.

Trócsányi Zsolt történész Erdély 17. századvégi alkotmány- és jogtörténetével kapcsolatos szakszerű és nagyon tömör megállapításában rávilágít az erdélyi államiség és alkotmányosság kérdésére annak egzisztenciális sérülékenységére: „...a Habsburg Birodalom nyer Erdély megszerzésével — ez a nyereség azonban eléggé mérsékeltnek mondható. S mit jelent Erdély számára, a fél évszázad politikai történetéből megítélve ez a változás? (...) Erdély számára sem az 1690-ben sem később nincs választás, hogy hová tartozzék. Erdély nem csatlakozik ide vagy oda, Erdélyt integrálja egy nálánál katonailag sokkal erősebb birodalom, s nincs olyan erő a nemzetközi politikában, amely a kis ország legalább viszonylagos politikai önállóságát szükségesnek tartaná...”^[53]

Bethlen Miklós az Erdélyi fejedelemség államférfijaként a megingathatatlan és rendíthetetlen őr szerepét töltötte be a hajdani fejedelemség hagyományainak átmentésében és megtartásában. A 17. század végi és 18. század eleji erdélyi országgyűléseken való részvételével, egész államférfiúi tevékenységével és röpiratainak elkészítésével a közjót kívánta szolgálni.^[54] Egy olyan erdélyi állam közösségének a javáért munkálkodott, amelynek ő is részese, állami státusza jogszerű, „*törvényei pedig a közjót mozdítják elő.*”^[55]

IRODALOM

- Acsády Ignác (1899): *A karlovici béke története 1699*. Budapest.
- Albert András (2012a): Bethlen Miklós erdélyi kancellár pere – A Habsburg politikai hatalom igazságszolgáltatása, 1704–1712. In: *Jog – Állam – Politika*, 4. évf. 2. szám, 91–106.
- Albert András (2012b): Az erdélyi államiság kérdése gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár Columba Noe politikai röpiratának tükrében (1704). In: *Jog – Állam – Politika*, 4. évf. 3. szám, 87–100.
- Asztalos Miklós (1936): Erdély története. In: *A történeti Erdély*. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest.

[52] Uo.

[53] Trócsányi, 1988, 46.

[54] P. Szathmáry, 1891, 47–48.

[55] Takács, 2009, 107.

- Bayer József (2005): *A politikai gondolkodás története*. Budapest
- Benda Kálmán (1994): Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: *Erdélyi Múzeum*, 56. kötet, 3-4. füzet.-www.epa.oszk.hu/00900/00979/01/benda.htm
- Bethlen Miklós (1955): *Bethlen Miklós önéletráisa*, 1-2. [sajtó alá rend.] Tolnai Gábor, (Magyar Századok) Budapest.
- Bethlen Miklós (1979): Olajágat viselő Noé Galambja... In: *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szerk. Tarnóc Márton. Budapest.
- Bethlen Miklós (1980): *Élete leírása magától*. Szerk. V. Windisch Éva. Budapest.
- Bíró Vencel (1925): *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Kolozsvár.
- Bíró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. In: *Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. Sas Péter. I. köt. 590–608.
- Cserei Mihály (1983): *Erdély históriája (1661–1711)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre, Budapest.
- Duldner J. (1896): Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Das Jahr 1686. In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge 27, 408–450.
- Endes Miklós (1935): *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1898): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.
- Gömöri György: Angol utazó az 1702-es Erdélyben. In: Gömöri György: *Erdélyiek és angolok*. (H., é. n.) 53–60.
- Gyárfás Elemér (1926): *Bethlen Miklós a kancellár*. Dicsőszentmárton.
- Heidelbergi Káté (1965): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Budapest, (Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszáz éves történetéből – Studia et Acta Ecclesiastica I.)
- Huszár Ferenc (1924): *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig*. Budapest.
- Illyés Géza (1930): Bethlen Miklós a kancellár (1642–1716). In: *Református Szemle*, XXIII.
- Juhász István (1945): *Bethlen politikai pere*. Kolozsvár.
- Kálvin János (1909-1910): *A keresztyén vallás rendszere*. Pápa.
- Kővári László (1859): *Erdély történelme*. V. kötet. Budapest.
- Lukinich Imre (1927): *A bethleni Bethlen család története*. Budapest.
- Mályusz Elemér (2002): *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Géza (2008): *A református egyház története 1608–1715*, I–II. kötet, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.
- Nagy Levente (2005): „Bethlen Miklós nótái” (Apor István Naplója Bethlen Miklós 1704-es peréről) *Lymbus*, elérhető: www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=73
- P. Szathmáry Károly (1868): *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed.
- P. Szathmáry Károly (1891): Gróf Bethlen Miklós tragoediája. In: *Történelmi Tár*, 14. évf. 1. szám, 1–60.
- R. Várkonyi Ágnes (1984): *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711*. Budapest.

- R. Várkonyi Ágnes (1993): Bethlen Miklós gróf, a politikus. In: *Erdélyi Múzeum* LV. kötet, 1–2. füzet, 7–12.
- R. Várkonyi Ágnes (1997): Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat. In: *Korunk*, július, elérhető: www.korunk.org
- R. Várkonyi Ágnes (1999): Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferencz angol-holland kapcsolataihoz. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, 9. 3–17.
- Szász Károly (1833): *Sylloge Tractatum aliorumque actorum publicorum*. Claudiopoli.
- Takács Péter (2009): A közjó. In: *Államelmélet*, I. (Szerk. Takács Péter) Budapest.
- Tóth Zsombor (2007): *A koronatanú: Bethlen Miklós*. Debrecen.
- Trócsányi Zsolt (1972): *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig)*. Budapest.
- Trócsányi Zsolt (1976): *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései*. Budapest.
- Trócsányi Zsolt (1980): *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*. Budapest.
- Trócsányi Zsolt (1988): *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest.
- Wass György (1896): *Czegei Wass György Naplója*. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, 35.) Budapest.
- Wesselényi István (1983): *Sanyarú világ*. 1. kötet. Közzéteszi Magyar András. Bukarest.
- Zoványi Jenő (1910): *A Heidelbergi Káté hivatalos befogadása Magyarországon*. Budapest.
- Zoványi Jenő (1939): *A tiszántúli ref. egyházkerület története*. Debrecen.

FORRÁSOK

- Bethlen Miklós: *Olajágot viselő Noe Galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyűladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békeség megszerzésére készítettett korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és a több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatattatik Fridericus Gotefridus Veronensis által*. Hágában Theophilus Philadelphus betűivel a kígyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV. Österreichische Staatsarchiv-Haus-, Hof und Staatsarchiv, Hungarica Specialia Fasc. 365. 56r-65v.
- Illyés Géza: *Az erdélyi református zsinati emlékei és végzése*. Kézirat (1940-1942) az Erdélyi Református Egyház Gyűjtőlevéltárában.
- *William Paget jelentései Earl of Nottinghamhez 1690-1691*. London Public Record Office SP 80. 1695. november 1-i beszámolója. British Library Kézirattár. 8880/12.
- *Diploma Leopoldinum*. In: *Brevissimum Compendium Principatus Transylvanici Historiae ab Anno MDXXVI. Usque ad Annum MDCCIII. Cum variis Documentis et Diplomatum*. Anno Christi MDCCX. 24-28.